

Fregeho *Der Gedanke* ako konkurenčný projekt k Wittgensteinovmu *Traktátu*

FRANTIŠEK GAHÉR, Katedra logiky a metodológie vied, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika

GAHÉR, F.: Frege's *Der Gedanke* as a Rival Project to Wittgenstein's *Tractatus*

FILOZOFIA, 80, 2025, No 3, pp. 285 – 299

Based on the contents of the correspondence and an analysis of *Der Gedanke* and the *Tractatus*, and a comparison of the two, particularly in terms of the question What is fact? and What is the world?, we have attempted to provide a justification for the hypothesis that Frege's essay *Der Gedanke* was conceived as a rival project to Wittgenstein's nascent *Tractatus*. Our hypothesis explains Wittgenstein's long-lasting animosity towards the contents of this particular treatise even decades after Frege's death. We consider the key difference between the two projects to be the question of the explication of the concepts of fact and world. For Frege, the external world of sense-perceptible things (the World 1) is only the ground for objective facts, which are true thoughts that are composed exclusively of abstract entities. Wittgenstein, on the other hand, says that the world itself is the totality of facts which are special complexes.

Keywords: abstract entity – fact – complex – true thought – world

1. Zblíženie Wittgensteina s Fregem

Ludwig Wittgenstein sa počas štúdia na Technickej univerzite v Manchestri (v rokoch 1908 až 1911) začal zaujímať o základy matematiky. Našiel si o tejto téme knihu od Bertranda Russella *The Principles of Mathematics* (1903). Podľa Rucha Rheesa (Reck 2002, 4), jedného z neskorších Wittgensteinových študentov, sa z čítania Russellových *Princípov* dozvedel o prácach Gotloba Fregeho z tejto oblasti a v roku 1911 ho vyhľadal na univerzite v Jene. Prejavil záujem u neho študovať, ale ten ho poslal práve za Russellom do Cambridge na Trinity College.

Frege si s Russelom dopisoval od roku 1902, keď mu Russell napísal o tom, že v jeho prvom diele *Grundgesetze der Arithmetik* objavil antinómiu.

Wittgenstein neskôr navštívil Fregeho ešte najmenej dvakrát (v rokoch 1912, 1913) a počas prvej svetovej vojny si pravidelne písali. Wittgenstein dokonca niekoľkokrát pozval Fregeho do Viedne, ale tieto plánované návštevy sa z rôznych príčin neuskutočnili. Korešpondencia medzi Fregem a Wittgensteinom dosvedčuje, že Frege bol jedným z prvých čitateľov rukopisu *Traktátu*, vrátane jeho dvoch predchádzajúcich pracovných verzií.

Vytvoril sa medzi nimi taký blízky vzťah, že na začiatku roku 1918 Wittgenstein poskytol Fregemu značnú finančnú podporu na jeho presídlenie z Jeny na dôchodok do rodného kraja v Bad Kleinen a na stavbu domu v Neu Pastow pri Rostocku. Zrejme to bol prejav Wittgensteinovej veľkej vďaky a úcty voči Fregemu za jeho ochotu viesť viacročné intelektuálne obohacovanie mladšieho adepta logiky. Na druhej strane, Frege okrem Russella (to už bolo pred mnohými rokmi) nevedel o niekom inom, kto by mohol nadväzovať na jeho dielo. Hoci Rudolf Carnap ako študent v Jene navštevoval jeho prednášky v období rokov 1910 až 1914, bližšie sa s ním nikdy nerozprával (Carnap 1963, 5). Vplyv Fregeho naň sa prehlboval samostatným štúdiom jeho diel až od roku 1920 (Carnap 1963, 12). Práve vo Wittgensteinovi uvidel vo svojej osamelosti nádejného pokračovateľa svojho diela, čo potvrdzujú jeho slová v liste:

To, čo ste z nášho styku získali, posunie, dúfam, ľudstvo o kúsok vpred na ceste, ktorá mu je určená. Ak pritom slová, ktoré som si s Vami vymenil, budú žiť ďalej vo svojich účinkoch, tak je to pre mňa potešujúca vyhliadka (Frege 2003, 205).

Frege teda dlhšie pozorne sledoval Wittgensteinov postupný vývoj názorov na významovú spätosť najmä pojmov *svet*, *fakt* a *skutočnosť* (stav vecí). Frege už dávno predtým mal sformovaný názor na otázku povahy faktov – v nepublikovanom diele *Logik* z 1897 zastával názor, že fakty sú pravdivé objektívne myšlienky (Frege 1979, 126 a n.).

2. Paralelné riešenie rovnakých problémov?

Predkladáme hypotézu, že Frege priebežne koncipoval *Der Gedanke* a nadväzujúce štúdie, neskôr pomenované spoločným menom *Logické skúmania*, ako konkurenčný projekt k formujúcim sa Wittgensteinovým názorom, a prvú štúdiu z trilógie mu ponúkol do pozornosti ako dobroprajný učiteľ svojmu talentovanému žiakovi.

Erich Reck považuje hypotézu, že Fregeho práca *Der Gedanke* bola ovplyvnená Wittgensteinovými ranými myšlienkami, za odvážnu, ale upozorňuje na jej obhajobu Hansom Slugom (2002a, 34). Nepriamo túto hypotézu podporuje zmysel textu z korešpondenčného listka z 15. októbra 1918, kde sa Frege teší, že Wittgenstein dopísal *Traktát* a dodáva:

Dúfam, že Vám nabudúce budem môcť poslať niečo odo mňa (zrejme *Der Gedanke*). Pravdepodobne s tým nie úplne budete súhlasiť; o to podnetnejšie sa však budeme môcť o tom porozprávať, ak nám bude dopriate stretnúť sa opäť vo vlúdnejších a pokojnejších časoch (Frege 2003, 205).

To bolo v čase, keď ešte nemal rukopis *Traktátu*, ale už z jeho pracovných verzií a z korešpondencie vedel o Wittgensteinových relevantných názoroch. K tomu sa ešte vrátíme.

3. Vplyv Fregeho na Wittgensteinov *Traktát*

Celkový vplyv Fregeho ideí na Wittgensteinov *Traktát* je zrejmý už zo zbežného pohľadu naň. Frege je v ňom po Russellovi druhý najčastejšie zmieňovaný autor – jeho meno uvádza 18-krát. V úvode *Traktátu* spomenul mená len dvoch autorov – vyslovil hlbokú vďaku Fregeho veľkým dielam a pre jeho myslenie podnetným spisom svojho priateľa Bertranda Russella. Wittgenstein však s Fregeho hlavnými ideami, okrem princípu kompozicionality a tzv. princípom kontextuality (1922, 3.3), nevyslovil súhlas a väčšina Wittgensteinových explicitných zmienok o Fregem je svojou povahou kritická. Frege mnohé body nesúhlasu mohol nájsť už v predchádzajúcich prípravných prácach k *Traktátu*. Wittgenstein zrejme chcel svoj veľký vzor v istom zmysle prekonať. Reck (2002a, 30) sa snaží prirovnáť toto prekonanie ku vzťahu Fregeho ku Kantovi asi v tom zmysle, že jeho kritika nie je kritikou malicherného hľadania chýb voči „géniovi, ku ktorému musíme všetci vzhliadať s vďačnou úctou“ (Frege 2001, § 89, 80). Vo Fregeho prípade malo ísť skôr o sledovanie Kantom nastolených hlavných otázok, držať sa Kantových postrehov, a ak je to možné, tak ich dotiahnuť čo najďalej a odstrániť to, čo považuje za cudzie alebo je v rozpore s Kantovými najplodnejšími myšlienkami. Bezpochyby aj u Wittgensteina išlo o kombináciu vážnej kritiky i hlbokej úcty k Fregeho ideám, ale povaha tejto kombinácie bola odlišná a určovala iný vzťah, ako bol vzťah Fregeho ku Kantovi, ako neskôr ukážeme.

4. Vplyv Wittgensteinových prípravných rukopisov *Traktátu* na Fregeho koncipovanie *Der Gedanke*

Pri čítaní state *Der Gedanke* si môžeme položiť otázku, prečo sú v nej rozpracované práve také témy ako:

- základná úloha logiky, nedefinovateľnosť pojmu pravdy a odmietnutie korešpondenčnej teórie pravdy;
- vysvetlenie myšlienky ako objektívneho významu oznamovacej vety;
- klasifikácia viet podľa sémantických a epistemologických kritérií;
- odlíšenie exaktného významu výrazov od ich psychologických zafarbení;
- vysvetlenie zmyslu vlastného mena osôb a jeho odlíšenie od samej osoby;
- podrobné odlíšenie myšlienok od predstáv, aj od vecí vonkajšieho sveta a potreba uznania ríše abstraktného, do ktorej patria myšlienky;
- prísne odlíšenie subjektívneho obsahu vedomia od toho, čo je predmetom myslenia, odlíšenie predstáv od vecí vonkajšieho sveta;
- definovanie faktu ako pravdivej myšlienky;
- opakované zdôraznenie troch rôznych svetov – 1. vonkajší svet zmyslovo vnímateľných vecí (Svet1); 2. náš vnútorný svet (Svet2); 3. svet zmyslovo nevnímateľného, ktorý potrebujeme na uznanie prvých dvoch svetov, ríš (Svet3).

Celé vysvetľovanie Frege ukončuje konštatovaním, že myšlienka nie je niečím, čo sa nazýva skutočné – svet skutočného je svetom diania a pôsobenia, ktoré prebieha v čase. Skoro úplne na záver však ešte spresňuje: „Myšlienky nie sú celkom neskutočné, ale ich skutočnosť je iného druhu, ako je skutočnosť vecí” (Frege 1998, 280).

Doplňme to ešte o témy dvoch nadväzujúcich štúdií o negovaní a o zložených myšlienkach a máme ucelené jadro komplexnej sémanticko-epistemologickej teórie faktu a sveta.

Tematické rozvrhnutie *Der Gedanke* v mnohých ohľadoch nápadne kopíruje tie témy *Traktátu*, ktoré považoval Frege za relevantné pre teóriu faktu. Pre zdôvodnenie tejto hypotézy máme silného spojenca v Hansovi Slugovi, ktorý tvrdí: „Môžeme si byť istí, že Frege písal *Der Gedanke* s Wittgensteinom v hlave” (2002, 89). *Der Gedanke* je vlastne Fregeho anticipujúca odpoveď na relevantné idey *Traktátu*. Sluga hovorí o *anti-traktátových tvrdeniach* (Sluga 2002, 90) vo vzťahu ku korešpondenčnej koncepcii pravdy v jej obrazovej teórii.

Podľa Fregeho sa vonkajší svet (Svet1) nemôže skladať z faktov, pretože fakty sú pravdivými myšlienkami a patria do tretej ríše abstraktného (Svet3) – jednoducho svet vecí z časopriestoru nie je zložený z myšlienok.

Na druhej strane, podľa Wittgensteina sa svet skladá z faktov; zložené fakty sa skladajú z jednoduchých faktov, ktorými sú spojenia predmetov (vecí, jednotlivín). Rozdielnosť vysvetlenia pojmov svet a fakt nemohla byť väčšia.

Frege si však pripravil všetky potrebné inštrumenty na detailnú argumentačnú diskusiu s Wittgensteinom, keďže veril, že práve Wittgenstein by mohol pokračovať v jeho práci. Ku skutočnej diskusii však už nedošlo.

5. Fregeho kritika *Traktátu*

5.1 Tvrdenia bez vysvetlenia a zdôvodnenia

Frege získal začiatkom roku 1919 prostredníctvom Wittgensteinovej sestry kópiu rukopisu *Traktátu*. V korešpondenčnom lístku z 10. apríla 1919 ešte zo zajatia v Monte Cassine Wittgenstein žiada Fregeho o posúdenie svojho diela. Je nepochybné, že Wittgenstein čakal na jeho hodnotenie s veľkou nádejou a očakávaním.

Frege s hodnotením možno úmyselne otáľal a v úvode listu z 28. júna 1919 sa Wittgensteinovi ospravedľňuje za neskorú reakciu a odvoláva sa na zaneprázdnenie obchodnými záležitosťami. Aj preto vraj nemôže poskytnúť fundovaný posudok, no napriek tomu vyslovuje základné hodnotenie. Frege je v kritike úprimný a priamy, ale nie je v nej ani náznak irónie, ktorú inak veľmi rád používal. Text *Traktátu* otvorene označuje za ťažko pochopiteľný a dodáva:

Kladiete svoje vety vedľa seba väčšinou bez toho, aby ste ich zdôvodnili alebo aspoň dostatočne podrobne vysvetlili. Takže často neviem, či mám súhlasiť, pretože zmysel mi nie je dostatočne zrejmý¹ (Frege 2003, 206).

Ďalej priznáva, že nerozumie hneď prvej vete:

Hneď na začiatku sa stretávam s výrazmi „byť prípadom“² a „fakt“ a domnievam sa, že byť prípadom a byť faktom je to isté. Svet je všetko, čo je prí-

¹ Preklad sme trochu upravili na základe nemeckého originálu a jeho anglického prekladu (De Pellegrin 2011, 50 a n.).

² Peter Balko prekladá spojenie *der Fall sein* z prvej vety *Traktátu* ako „byť faktom“ a zdôvodňuje to tým, že ide o nemecký idióm, ktorý nemá v slovenčine ekvivalent (Wittgenstein 2003, 10). Ak by to naozaj bolo tak, tak by to nemohol preložiť ani uvedeným spojením, zrejme aj preto hovorí iba o čiastočnom pokrývaní ich zmyslov. Čo to je *pokrývanie zmyslov výrazov*, nikde nevysvetlil a evokuje to skôr pokrývanie rozsahov, denotátov výrazov. Jeho návrh

pad, a svet je súhrn faktov. Nie je každý fakt prípadom a nie je to, čo je prípadom, faktom? Nie je to to isté, keď poviem, že A je fakt, ako keď poviem, A je prípad? Načo toto dvojité vyjadrenie? Samozrejme, každý rovnostranný trojuholník je rovnouhlý trojuholník a každý rovnouhlý trojuholník je rovnostranný trojuholník, a predsa sa zmysel prvého výrazu nezhoduje so zmyslom druhého výrazu. Je to poučka, že každý rovnostranný je rovnouhlý trojuholník. Tu sú však výrazy „rovnostranný trojuholník“ a „rovnouhlý trojuholník“ zložené a rôzne zloženie určuje rôzny zmysel. Ale v našom prípade to tak nie je. Môžeme povedať, že zmysel výrazu „byť prípadom“ je určený jeho zložením? Je poučkou, že to, čo je prípadom, je faktom? (Frege 2003, 206)

Frege žiada od Wittgensteina vysvetlenie a príklady, aby mohol jeho myšlienky pochopiť.

5.2 Homogenita faktú: indivídium verzus jednotlivina (ontologický argument 1: ontológia abstraktna verzus ontológia konkrétna)

Frege však urobí ústretový krok a na preverenie správneho pochopenia prvých viet *Traktátu* predkladá v tomto liste svoj príklad, v ktorom sa snaží modelovať postup Wittgensteinovho uvažovania: ak Vezuv je súčasťou nejakého stavu vecí (*eines Sachverhaltes*), tak aj súčasti Vezuvu musia byť tiež súčasťami tohto faktú (*eine Tatsache*); fakt by takto pozostával aj zo stuhnutej lávy. To sa však Fregemu nezdá správne (Frege 2003, 208). Na riešenie tohto problému si práve v *Der Gedanke* už pripravil vhodné nástroje. Podľa neho vo vete

(1) *Vezuv je sopka*.

vlastné meno *Vezuv* nezastupuje nejaký vrch s jeho kameňmi a stuhnutou lávou, ale vyjadruje *abstraktný zmysel* (*Sinn*), ako to podrobne vysvetlil v *Der Gedanke* pre prípad osobných vlastných mien.

Celá myšlienka, ktorá je vyjadrená touto vetou, je zložená výlučne z abstraktných entít: z *pojmu*, predikátu *sopka* (zmysel výrazu) a jeho *argumentu* – zmyslu vlastného mena *Vezuv*. Môžeme hovoriť o homogenite faktú, keďže

však marí možné správne pochopenie textu i zmysel Fregeho otázok, ktoré kládol Wittgensteinovi a ktorý jednak považoval spojenia „*der Fall sein*“ a „*Tatsache*“ za významovo totožné, jednak podstatnejší problém bol v rozlíšení pojmov „*der Sachverhalt*“ a „*der Tatsache*“ (De Pellegrin, 2011, 50). Glombíčekov český preklad prvej vety „Svět je vše, co je zkrátka tak“ (Wittgenstein 2007, 11) je bližší k pôvodnému Cmorejovmu prekladu „Svet je všetko, čo sa má tak a tak“ (Wittgenstein 1968, 139). Najnovší srbský preklad „Svet je sve što je slučaj“ (2024, 12) sa zhoduje s našim návrhom.

ide o pravdivú myšlienku, a jeho jednoznačnom situovaní do ríše abstraktného. To je sémantická stránka problému. Tento názor sme prezentovali už dávnejšie (Gahér 1999).

6. Urazený Wittgenstein?

Wittgenstein ani na jednu z uvedených základných otázok Fregemu nikdy neodpovedal. V liste Russellovi z 19. augusta 1919 (McGuinness, 2008, 98) sa sťažuje na Fregeho, že z rukopisu *Traktátu* nerozumie ani slovo. V ďalšom liste zo 6. októbra 1919 (McGuinness, 2008, 103) to Wittgenstein zjavne podráždene zopakuje: „Som v korešpondencii s Fregem. Nerozumie ani slovu z mojej práce a ja som už vyčerpaný zo všetkých vysvetlení.“

Z korešpondencie medzi Fregem a Wittgensteinom nie je zrejmé, že by čo i len jedno vysvetlenie Fregemu predložil. Otázka povahy faktu a homogenita zmyslu vety tak zostala medzi nimi neprediskutovaná.

7. Wittgenstein o *Der Gedanke*

Wittgenstein po návrate zo zajatia v auguste 1919 dostane od Fregeho ohlasovaný výtláčok článku *Der Gedanke*. V liste zo 16. septembra 1919 Frege už reaguje na jeho prvé kritické poznámky k nemu a ešte pred spomínaným druhým rozhorčeným listom Wittgensteina Russellovi Frege neobyčajne ústretovo píše:

Vyhliadku, že si vo filozofickej oblasti ešte porozumieme, nepokladám za takú nepatrnú, za akú ju, zdá sa, pokladáte Vy. Spájam s tým nádej, že sa raz zastanete toho, čo som, ako sa domnievam, spoznal v oblasti logiky. Predtým by Vás však, pravdaže, bolo treba pre to získať. Preto si prajem vzájomnú výmenu názorov. A v dlhých rozhovoroch s Vami som spoznal muža, ktorý rovnako ako ja hľadal pravdu, sčasti na iných cestách. No práve toto vo mne vzbudzuje nádej, že u Vás nájdem čosi, čo môže to, čo som našiel ja, doplniť, a azda ešte opraviť. Keďže sa pokúšam učiť Vás vidieť mojimi očami, tak očakávam, že sa sám naučím vidieť Vašími očami. Nádeje, že si s Vami porozumiem, sa len tak nevzdám (Frege 2003, 208).

V liste z 30. septembra 1919 (Frege 2003, 210 a n.) sa vyjadruje k Wittgensteinovej žiadosti³ o pomoc pri publikovaní *Traktátu* v časopise, v ktorom bol publikovaný práve článok *Der Gedanke*. Frege mu vysvetľuje, prečo to nevidí ako nádejné, pričom tých dôvodov uvádza viac. Obsah *Traktátu* mu nie je jasný,

³ Wittgenstein svoje listy Fregemu odmietol poskytnúť Scholzovi, ktorý usporadúval Fregeho pozostalosť v archíve, s odôvodnením, že ich obsah je výlučne osobný a nie filozofický (Floyd, 2011, 3).

čitateľ si na základe *Predslovu* podľa neho nebude vedieť poradiť s prvými vetami; tvrdenia sú podané bez zdôvodnení, ktoré sa však naliehavo vyžadujú. Ťažisko úloh vo vzájomnom vysvetľovaní na jeseň roku 1919 bolo na strane Wittgensteina: jednak si mal podrobne prečítať *Der Gedanke*, a jednak reagovať na Fregeho základné otázky k *Traktátu*. Wittgenstein nesplní ani jednu z uvedených dvoch hlavných úloh.

8. Spor o solipsizmus (epistemologický argument): Prečo je faktom pravdivá myšlienka?

Frege v *Der Gedanke* predložil nezvyčajne podrobnú argumentáciu proti solipsizmu (epistemologickému idealizmu) v prospech existencie vonkajšieho sveta zmyslovo vnímateľných vecí. Stimulom pre túto argumentáciu zrejme boli Wittgensteinove názory z ich priebežnej korešpondencie, hoci táto téma bola vo filozofii napodiv stále živá. Wittgenstein svoj kladný postoj k solipsizmu explicitne potvrdzuje v *Traktáte*:

To, čo solipsizmus mieni, je celkom správne; len sa to nedá povedať, ale sa to ukazuje. Skutočnosť, že svet je môj svet, ukazuje sa v tom, že hranice jazyka (jazyka, ktorému len ja rozumiem) znamenajú hranice môjho sveta (Wittgenstein 1968, 5.62, 166).

Frege tento názor už čakal a mal sformulovaný protipríklad:

Ak však to, čo ja a niekto iný pokladá za obsah Pytagorovej vety, nie je vôbec jedna a tá istá myšlienka, potom by sme vlastne nesmeli povedať „Pytagorova veta“ ale „moja Pytagorova veta“, „jeho Pytagorova veta“ a tieto by boli odlišné (Frege 1996, 272).

Solipsizmus a ideu súkromného jazyka Wittgenstein v neskoršom období zjavne opustil.⁴

Frege na Wittgensteinov list z 19. marca odpovedá 3. apríla 1920. Opätovne namieta voči epistemologickému idealizmu a vyjadruje nádej, že toto stanovisko Wittgenstein nezastáva a vyzýva ho: „Prejdite si, prosím, niekedy moju stať o myšlienke až po prvú vetu, s ktorou nesúhlasíte, a napíšte mi túto vetu a dôvody Vášho odklonu“ (Frege 2003, 212).

Potom opätovne kladie otázku zmyslu prvej vety *Traktátu* a špeciálne zmyslu dvoch výskytov slova „ist“ (je):

„Die Welt ist alles, was der Fall ist.“

⁴ Bližšie o tom Kripke (1982).

Slovo „ist“ sa používa buď ako prostá kopula, alebo ako znak totožnosti v plnšom zmysle „je to isté ako“ (Frege 2003, 212).

Frege podrobne vysvetľuje rozdiel v týchto použitíach, a to buď ako definičnej rovnosti alebo ako vyjadrenie nového poznatku, prípadne niečoho tretieho (?). Úplne na záver sa odvoláva na ich staré priateľstvo (Frege 2003, 213).

Môžeme zhrnúť: Fregeho reakcia na *Traktát* bola pre Wittgensteina veľkým sklamaním. Na druhej strane, ani Frege nebol spokojný, pretože sa súvislejšej reakcie Wittgensteina na idey v článku *Der Gedanke*, okrem výhrady voči jeho boju proti idealizmu, už nedočkal. Komunikácia sa medzi nimi po týchto nezhodách na jar v roku 1920 skončila.

9. Recepcia Fregeho diel v anglofónnom svete

Frege ani na vrchole svojej kariéry nepatril v Nemecku medzi všeobecne známejších matematikov či filozofov. Preto je pochopiteľné, že jeho dielo v okruhu čoraz dominantnejšej anglofónnej literatúry v oblasti filozofie, logiky a sémantiky dlho nebolo takmer vôbec známe. V tomto ohľade ojedinelým bol prvý preklad úvodných častí Fregeho *Grundgesetze* z pera Philipa Jourdaina a Johanna Stachelrotha v rokoch 1915, 1916 a 1917 v časopise *The Monist* (Beaney 2019, 567). Ohlasy na tieto preklady neboli prakticky žiadne. Ďalšie preklady sa objavili až po druhej svetovej vojne – čiže 20 rokov po Fregeho smrti.

Fregeho idey sa v anglofónnom svete ponajprv šírili sprostredkované prácami Russella, ktorého na Fregeho dielo upozornil Giuseppe Peano⁵ na Medzinárodnom filozofickom kongrese v Paríži v roku 1900. Toto stretnutie neskôr Russell opísal ako bod obratu v jeho intelektuálnom živote (1975, 147). Ďalšiu referenciu na jeho dielo môžeme nájsť v prehľadovej práci Jourdaina z roku 1912 o rozvoji teórií matematickej logiky a princípov matematiky (Frege, 1980, 179 – 206). Významným propagátorom Fregeho diela bol – ako sme už uviedli – sám Wittgenstein. Najmä v úvode svojho *Traktátu* z roku 1922 ho oceňuje. Fregeho práce čítal aj po prerušení korešpondencie s ním, odporúčal ich napríklad Frankovi Ramseyovi, ktorý oceňoval najmä *Grundgesetze* (McGuinness 2008, 145). Wittgenstein Fregeho práce čítal so svojimi žiakmi až do konca svojho života.

Širšia anglofónna verejnosť sa mohla oboznámiť s Fregeho ideami až po skončení druhej svetovej vojny prostredníctvom monografií Rudolfa Carnapa (1947) a Alonza Churcha (1956). Medzitým vyšiel v roku 1948 preklad jednej

⁵ Frege mal v období rokov 1894 až 1903 bohatú korešpondenciu s Peanom, v ktorej porovnávali svoje systémy logiky a aritmetiky (Frege 1980, 108 – 129).

z neskôr najznámejších statí Fregeho *Über Sinn und Bedeutung* (*Sense and Reference*) z pera Wittgensteinovho študenta Maxa Blacka. Bolo to 56 rokov po jej publikovaní v nemčine. O rok neskôr vyšiel preklad tejto state pod názvom *On Sense and Nominatum* od Herberta Feigla (Feigl – Sellars 1949), inšpirovaný Carnapovou terminológiou. Začiatkom roka 1950 vyšla v anglickom preklade Johna L. Austina práca *Die Grundlagen der Arithmetik* (*The Foundations of Arithmetic*) (Frege 1950). V roku 1951 vychádza v časopise *Mind* preklad state *Über Begriff und Gegenstand* (*On Concept and Object*), opäť z pera Blacka. Podrobnosti o prekladoch ďalších Fregeho prác môže čitateľ nájsť v prehľadnom článku Michala Beaneya (2019). Čitateľ sa dozvie, že k dnešnému dňu sú už všetky dostupné Fregeho práce preložené do angličtiny, niektoré dokonca viackrát. My sa sústreďíme na osud prekladov článku *Der Gedanke*.

10. Wittgensteinova „žiarlivosť“ na *Der Gedanke* aj dlho po Fregeho smrti

Keď pripravovali Max Black s Petrom Geachom preklad vybraných Fregeho statí do angličtiny pod názvom *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, ktorý mal podnietiť záujem o Fregeho dielo v anglicky hovoriacom svete (Frege 1952), Wittgenstein sa o tomto projekte dozvedel a podporoval ho. Pričom v posledných mesiacoch svojho života odrádzal Geacha od toho, aby do tohto výberu zaradili *Der Gedanke*, a

...poradil mi, aby som preložil „Die Verneinung“, ale nie „Der Gedanke“: to bolo podľa neho horšie dielo – útočilo na idealizmus, na jeho slabú stránku, zatiaľ čo hodnotná kritika idealizmu by bola práve tam, kde je najsilnejší (Reck 2002a, 27).

Geach s Blackom poslúchli a dokonca ani v druhom vydaní v roku 1960 stať *Der Gedanke* ešte do výberu nezaradili. Preložiť z trilógie len jednu, a to druhú časť, je veľmi nezvyčajné. Dušan Dožudič (2024, 199) to hodnotí ako chybné rozhodnutie a zdôrazňuje, že neskôr Geach zmenil názor a podieľal sa na preklade kompletných Fregeho *Logických skúmaní* (Frege 1977).

Dožudič (2024, 201), podobne ako Beaney, Wittgensteinovu animozitu voči *Der Gedanke* nevidí v celkovom obsahu state, ale skôr len v kritike psychologizmu. Beaney na podporu tohto vysvetlenia upozorňuje, že Geach s Blackom už v prekladoch z roku 1952 vypustili z prekladu *Grundgesetze* 10 strán, v ktorých Frege kritizoval psychologizmus v *Logike* Benno Erdmanna z roku 1892 (2019, 573). Predtým, ako uvedieme argumenty v prospech komplexnejšieho vysvetlenia tohto podivného činu, uvedieme ešte niektoré dôležité relevantné skutočnosti.

Stať *Der Gedanke* sa napriek Wittgensteinovej nepriazni predsa len dožila prekladu do angličtiny, ale až po jeho smrti, v časopise *Mind* z pera manželov Quintonovcov (Frege 1956). Konkurenčný projekt k *Traktátu* bol teda 38 rokov v anglofónnej filozofii takmer neznámy a jeho preklad vyšiel až 34 rokov po *Traktáte*. Ešte najmenej jedna skutočnosť stojí za zmienku. Je vcelku paradoxné, že Norman Malcolm, Wittgensteinov študent, s ktorým spolu čítali Fregeho práce, v 14 stránkovom hesle o Wittgensteinovi v Edwardsovej filozofickej encyklopédii ani raz nezmienil Fregeho meno či niektorú jeho prácu (Malcolm 1967).

Na druhej strane musíme konštatovať, že sám Wittgenstein v hĺbke svojej duše prechovával voči Fregemu a jeho schopnosti presne formulovať problémy a ich riešenia trvalý rešpekt, čo potvrdzuje Geach:

Wittgenstein si až do konca života uvedomoval svoj veľký dlh voči Fregeovi. Niekoľko dní pred svojou smrťou mi povedal: „Ako by som si prial, aby som mohol písať ako Frege!“ (Reck 2002a, 27).

11. *Der Gedanke* zostáva na okraji pozornosti

Projekt *Der Gedanke* aj ako špecifická teória faktu zostáva neznámy podnes v takých sférach, kde by sme to možno neočakávali. Napríklad v Stanfordovej filozofickej encyklopédii v hesle „facts“ chýba vecný odkaz na Fregeho prácu, tá je v literatúre iba uvedená bez akéhokoľvek zdôraznenia či upozornenia a Fregeho meno je v hesle uvedené len v príklade vety, pričom koncepcia faktu ako významu výroku (propozícia) je tam opísaná (Mulligan – Correia 2021). Autori hesla Kevin Mulligan a Fabrice Correia zrejme fandia Wittgensteinovmu vysvetleniu faktu, avšak ako nositeľa druhého vysvetlenia faktu ako významu pravdivej vety – pravdivej propozície, čo je len iné označenia *pravdivej myšlienky*, teda Fregeho názor z *Der Gedanke*, nemenovali vlastne nikoho.

Stať *Der Gedanke* neuvádzal ani Carnap v diele *Meaning and Necessity*, a to v žiadnom z jeho prvých štyroch vydaní (1947 – 1964). Je zaujímavé, že pôvodca Transparentnej intenzionálnej logiky, Pavel Tichý, pri návrhu reinterpretácie *Traktátu* (1992; 1994; 1999) stať *Der Gedanke* vôbec nezmieňuje, hoci v základnej práci *The Foundations of Frege's Logic* (1988) Fregeho výhradu voči Wittgensteinovi s Vezuvom z *Der Gedanke* komentuje. Pritom táto reinterpretácia je vlastne prehĺbením práve Fregeho koncepcie faktu na pojem *pravdivej propozičnej konštrukcie* či *procedúry* (presnejšie *propozičnej konštrukcie*, ktorá konštruje *funkciu*, ktorá nadobúda pre daný svetamih ako funkčnú hodnotu pravdivostnú hodnotu *pravda*). Dokonca ani hlavní rozvíjateľa Transparentnej intenzionálnej logiky neuvádzajú *Der Gedanke* v zozname literatúry v dôležitých

monografiách z rokov 2010 (Duží – Jespersen – Materna) a 2012 (Duží – Materna), hoci svoju teóriu považujú za neo-fregeovskú.

12. Záver

Na základe obsahu listovej korešpondencie medzi Fregem a Wittgensteinom, Fregem a Jourdainom, a medzi Russellom a Wittgensteinom, a na základe analýzy *Der Gedanke* a *Traktátu*, a ich porovnania najmä z pohľadu otázky *Čo je to fakt?* a *Čo je to svet?*, sme sa pokúsili zdôvodniť hypotézu, že Fregeho stať *Der Gedanke* bola koncipovaná ako konkurenčný projekt k rodiacemu sa Wittgensteinovmu *Traktátu*, presnejšie k jeho „logickej“ časti. Podporu tejto hypotézy sme našli v stanovisku Hansa Slugu, že Frege písal *Der Gedanke* s Wittgensteinom v hlave. Naša hypotéza vysvetľuje dlhotrvajúcu animozitu Wittgensteina voči obsahu práve tejto state aj desiatky rokov po Fregeho smrti. Za kľúčový rozdiel týchto dvoch projektov nepovažujeme len odlišný postoj k otázke solipsizmu, ale najmä otázku explikácie pojmov *fakt* a *svet*. Pre Fregeho vonkajší svet zmyslovo vnímateľných vecí (Svet1) je len podkladom pre objektívne fakty, ktorými sú pravdivé myšlienky, ktoré sú zložené výlučne z abstraktných entít. Na druhej strane Wittgenstein hovorí, že sám svet je súhrn faktov, ktoré sú zvláštnymi komplexami. Premostenie týchto odlišných koncepcií navrhol Tichý reinterpretáciou Wittgensteinových komplexov ako abstraktných procedúr, ale o tom v nasledujúcom článku.

Literatúra

- BEANEY, M. – RECK, E. (eds.) (2005): *Gottlob Frege: Critical Assessments of Leading Philosophers*, vol. 1. London: Routledge.
- BEANEY, M. (2019): A Brief History of English Translations of Frege's Writings. In: Ebert, P. A. – Rossberg, M. (eds.): *Essays on Frege's Basic Laws of Arithmetic*. Oxford: Oxford University Press, 567 – 587. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198712084.003.0020>
- BODNÁR, J. (ed.) (1968): *Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*. In: Antológia z diel filozofov. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- CARNAP, R. (1947): *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*. Chicago: University of Chicago Press. (2nd ed. 1956).
- CARNAP, R. (1963): Intellectual Autobiography. In: Schilpp, P. (ed.): *The Philosophy of Rudolf Carnap*, La Salle, Illinois: Open Court, 3 – 86.
- DOŽUDIČ, D. (2024): The Geach/Black Wittgensteined. In: Kappes, Y. – Passinsky, A. – de Rizzo, J. – Schneider, B. – Wang-Kathrein, J. (eds.): *Facets of Reality – Contemporary Debates. Contributions of the 45th International Wittgenstein Symposium*, vol. XXX. Kirchberg/W.: ALWS, 196 – 207.
- DE PELLEGRIN, E. (ed.) (2011): *Interactive Wittgenstein. Essays in Memory of Georg Henrik von Wright*. Dordrecht: Springer.

- DUŽÍ, M. – JESPERSEN, B. – MATERNA, P. (2010): *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic. Foundations and Applications of Transparent Intensional Logic*. Berlin: Springer.
- DUŽÍ, M. – MATERNA, P. (2012): *TIL jako procedurální logika*. Bratislava: Aleph.
- FEIGL, H. – SELLARS, W. (eds.) (1949): *From Readings in Philosophical Analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts, 85 – 102.
- FLOYD, J. (2011): Prefatory Note to the Frege-Wittgenstein Correspondence. In: De Pellegrin, E. (ed.): *Interactive Wittgenstein: Essays in Memory of Georg Henrik von Wright*. Heidelberg, New York, Berlin: Springer Dordrecht, 1 – 14.
- FREGE, G. (1893): *Grundgesetze der Arithmetik I*. Jena: Verlag Hermann Pohle.
- FREGE, G. (1918a): Der Gedanke. Eine logische Untersuchung. *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*, I, 2 (1918 – 1919), 58 – 77; reprinted in Patzig (1993, 30 – 53).
- FREGE, G. (1919): Die Verneinung. Eine logische Untersuchung. *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*, I, 3/4; reprinted in Patzig (1993, 54 – 71) .
- FREGE, G. (1923): Gedankengefüge. Eine logische Untersuchung. *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*, III, 1; reprinted in Patzig (1993, 72 – 91) .
- FREGE, G. (1948): Sense and Reference. Trans. by Max Black. *The Philosophical Review*, 57, 207 – 230.
- FREGE, G. (1949): On Sense and Nominatum. Trans. by Herbert Feigl. In: Feigl, H. – Sellars, W. (eds.): *From Readings in Philosophical Analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts, 85 – 102.
- FREGE, G. (1950): *The Foundations of Arithmetic: a Logico-matematic Research in the Concept of number*. Trans. by John Austin. Oxford: Blackwell.
- FREGE, G. (1956): The Thought: A Logical Enquiry. Trans. by Anthony and Marcelle Quinton, *Mind*, 65, 289 – 311.
- FREGE, G. (1977): *Logical Investigations*. Trans. by P. T. Geach – R. H. Stoothoff. Oxford: Blackwell.
- FREGE, G. (1979): *Posthumous Writings*. Trans. and edited by P. Long – R. White et al. Oxford: Blackwell.
- FREGE, G. (1980): *Philosophical and Matematical Correspondance*. Trans. by H. Kaal, ed. by G. Gabriel – H. Hermes et al. Oxford: Blackwell.
- FREGE, G. (1996): Myšlienka: Logické skúmanie. *Organon F*, 3, 262 – 281.
- FREGE, G. (2001): *Základy aritmetiky*. Logicko-matematické skúmanie pojmu čísla. Prel. P. Balko. Bratislava: Veda.
- FREGE, G. (2003): Listy Ludwigovi Wittgensteinovi. Prel. P. Balko. In: Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Bratislava: Kalligram
- FREGE, G. (2011): *Frege – Wittgenstein Correspondence*. Trans. by B. Dreben – J. Floyd. In: De Pellegrin, E. (ed.): *Interactive Wittgenstein: Essays in Memory of Georg Henrik von Wright*. Dordrecht: Springer, 15 – 73.
- GAHÉR, F. (1999): Dva druhy indivíduí alebo na čo sa vzťahujú vlastné mená. *Filozofia*, 54 (6), 351 – 376.
- GEACH, P. – BLACK, M. (eds.) (1952): *Translations from Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Oxford: Blackwell. (2nd ed. 1960)

- CHURCH, A. (1956): *Introduction to Mathematical Logic*, vol. 1. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- JOURDAIN, F. (1912): The Development of the Theories of Mathematical Logic and the Principles of Mathematics. *The Quarterly Journal of Pure and Applied Mathematics*, 43, 237 – 269.
- KLEMKE, E. D. (ed.) (1968): *Essays on Frege*. Urbana: University of Illinois Press.
- KRIPKE, S. (1982): *Wittgenstein on Rules and Private Language (An Elementary Exposition)*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- MCGUINNESS, B. (ed.) (2008): *Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents 1911–1951*, 4th ed. Oxford: Blackwell.
- MALCOLM, N. (1967): Wittgenstein, Ludwig. In: Edwards, P. (ed.): *The Encyclopedia of Philosophy*. New York: Macmillan, vol. 8, 327 – 340.
- MULLIGAN, K. – CORREIA, F. (2021): Facts. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition). Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/facts>
- PATZIG, G. (ed.) (1966 [1993]): *Logische Untersuchungen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- RECK, E. (ed.) (2002): *From Frege to Wittgenstein (Perspectives on Early Analytic Philosophy)*. Oxford: Oxford University Press.
- RECK, E. (2002a): Wittgenstein's "Great Debt" to Frege: Biographical Traces and Philosophical Themes. In: Reck, E. (ed.): *From Frege to Wittgenstein (Perspectives on Early Analytic Philosophy)*. Oxford: Oxford University Press, 3 – 38.
- RECK, E. (2005): Frege's Influence on Wittgenstein: Reversing Metaphysics via the Context Principle. In: Beaney, M. – Reck, E. (eds.): *Gottlob Frege: Critical Assessments of Leading Philosophers*. London: Routledge, vol. 1, 241 – 289.
- RUSSELL, B. (1975): *Autobiography*. London: George Allen & Unwin (originally published in 3 volumes, 1967 – 1969).
- RUSSELL, B. (1903): *The Principles of Mathematics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SLUGA, H. (2002): Frege on the Indefinability of Truth. In: Reck, E. (ed.): *From Frege to Wittgenstein: Perspectives on Early Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 75 – 95.
- STRAWSON, P. (ed.) (1967): *Philosophical Logic*. Oxford: Oxford University Press.
- TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin and New York: De Gruyter.
- TICHÝ, P. (1992): *Le Tractatus à la lumière de la logique intensionnelle*. In: Sebestik, J. – Soulez, A. (eds.): *Wittgenstein et la philosophie aujourd'hui*. Paris: Méridiens Klincksieck, 179 – 194.
- TICHÝ, P. (1994): The Tractatus in the Light of Intensional Logic. *From the Logical Point of View*, 3, 32 – 41.
- TICHÝ, P. (1999): Traktát ve světle intenzionální logiky, *Filosofický časopis*, 49, 249 – 262.
- VITGENŠTAJN, L. (2024): Logičko-filozofska rasprava. *Tractatus Logico-philosophicus*. Prel. O. Durbaba. Beograd: Miba Books.
- WITTGENSTEIN, L. (1922): *Tractatus Logico-philosophicus*. London: Routledge & Kegan Paul. Available at: <http://people.umass.edu/klement/tlp/>
- WITTGENSTEIN, L. (1968): *Tractatus Logico-philosophicus*. Prel. P. Cmorej. In: Bodnár, J. (ed.): *Logický empirizmus a filozofia prírodných vied (Antológia z diel filozofov)*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.

WITTGENSTEIN, L. (2003): *Tractatus Logico-philosophicus*. Prel. P. Balko – R. Maco. Bratislava: Kalligram.

Článok vyšiel s podporou projektu APVV-21-0405 *Sémantika kondicionálov* a projektu VEGA 1/0557/23 *Idealizácia a abstrakcia v normatívnych a empirických vedách*.

František Gahér
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra logiky a metodológie vied
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: frantisek.gaher@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6892-1429>